

THIỆT HẠI TINH THẦN KHI QUYỀN NHÂN THÂN CỦA PHÁP NHÂN BỊ XÂM PHẠM

LÊ HÀ HUY PHÁT

Khoa Luật Dân sự, Trường Đại học Luật Thành phố Hồ Chí Minh

Faculty of Civil Law, Ho Chi Minh City University of Law

Email: lhhphat@hcmulaw.edu.vn

Tóm tắt

Qua việc nghiên cứu quy định pháp luật hiện hành, thực tiễn xét xử và kinh nghiệm nước ngoài, bài viết này phân tích và làm rõ các quyền nhân thân của pháp nhân cần được pháp luật dân sự ghi nhận bao gồm: quyền về tên và quốc tịch; quyền về danh dự và uy tín; quyền về đời sống riêng tư. Đồng thời, câu hỏi đặt ra là pháp luật Việt Nam hiện chưa ghi nhận các quyền này thì pháp nhân bị xâm phạm có được bồi thường hay không? Theo kinh nghiệm của Tòa án Nhân quyền châu Âu thì pháp nhân sẽ được bồi thường thiệt hại (bao gồm được bồi thường cả về thiệt hại vật chất và tổn thất tinh thần).

Từ khóa: pháp nhân, quyền nhân thân, thiệt hại về tinh thần, luật dân sự

Abstract

Through the study of current legal regulations, trial practices and foreign experience, this article analyzes and clarifies the personal rights of legal entities that need to be recognized by civil law, including: rights to name and nationality; rights to honor and reputation; rights to private life. Vietnamese law has not yet recognized whether these rights of legal entities are compensated when violated or not. According to the European Court of Human Rights, legal entities will be compensated for damages (including compensation for both material damages and mental losses).

Keywords: legal entity, personal rights, emotional damage, civil law

Ngày nhận bài: 12/5/2024

Ngày duyệt đăng: 28/7/2024

Hiện nay, các quy định liên quan đến quyền nhân thân và bồi thường thiệt hại tinh thần của pháp nhân được đánh giá là chưa cụ thể và minh thị trong hệ thống pháp luật Việt Nam. Cùng với đó, số lượng các tranh chấp liên quan bồi thường thiệt hại tinh thần của pháp nhân ngày càng tăng đã ảnh hưởng đến hoạt động kinh tế của pháp nhân, người quản lý doanh nghiệp,¹ cá nhân làm việc cho pháp nhân và cổ đông thành viên. Xuất phát từ lý do này, việc nghiên cứu để ghi nhận một số quyền nhân thân của pháp nhân để từ đó bảo vệ quyền nhân thân của pháp nhân thông qua biện pháp bồi thường thiệt hại về tinh thần là cần thiết.

1. Ghi nhận quyền nhân thân của pháp nhân

Bộ luật Dân sự năm 2015 (BLDS năm 2015) ghi nhận tư cách pháp lý của pháp nhân trong quan hệ dân sự nói chung và khẳng định “quyền, nghĩa vụ về nhân thân và tài sản của cá nhân, pháp nhân trong các quan hệ được hình thành trên cơ sở bình đẳng, tự do ý chí, độc lập về tài sản và tự chịu trách nhiệm...” (Điều 1). Câu hỏi đặt ra là pháp nhân có quyền nhân thân không và nếu có thì sẽ bao gồm những quyền nào?

¹ Khoản 24 Điều 4 Luật Doanh nghiệp năm 2020.

Xét về mặt văn bản, khoản 1 Điều 25 BLDS năm 2015 đã quy định “quyền nhân thân được quy định trong Bộ luật này là quyền dân sự gắn liền với mỗi cá nhân, không thể chuyển giao cho người khác, trừ trường hợp luật khác có liên quan quy định khác”. Có lẽ quy định này dẫn đến quan điểm pháp nhân không có quyền nhân thân (và vì vậy không được bồi thường thiệt hại tinh thần khi các quyền này bị xâm phạm). Tuy nhiên, khi xét đến nội hàm của quyền nhân thân có thể thấy, pháp nhân vẫn có một số nội dung của “quyền nhân thân” như quyền về tên gọi, quốc tịch (Điều 78 và Điều 80 BLDS năm 2015)...

Trong khoa học pháp lý, có quan điểm cho rằng “quyền nhân thân là quyền dân sự chủ quan gắn liền với cá nhân do Nhà nước quy định cho mỗi cá nhân và cá nhân không thể chuyển giao quyền này cho người khác trừ trường hợp pháp luật có quy định”.² Cho nên, việc áp dụng quyền nhân thân đối với pháp nhân là một vấn đề cần được nghiên cứu thêm. Một tác giả khác cũng cho rằng: “Việc áp dụng quyền nhân thân cho pháp nhân là một vấn đề phức tạp và gây tranh cãi. Có nhiều quan điểm khác nhau về vấn đề này. Cần có thêm nghiên cứu và thảo luận để đi đến một giải pháp phù hợp”.³ Ngược lại, một số tác giả khác cho rằng “thể nhân và pháp nhân có những điểm chung là cả hai loại thực thể này đều có sản nghiệp và đều cần được cá biệt hóa”,⁴ “khái niệm quyền nhân thân nên được mở rộng không những gắn với cá nhân mà với cả các chủ thể khác”⁵ và “pháp nhân cũng có các quyền năng: Quyền nhân thân và các quyền tinh thần khác, như quyền được bảo đảm danh dự, uy tín, quyền đối với tên gọi của pháp nhân”.⁶ Tác giả đồng ý với các quan điểm này cũng như quan điểm trong một nghiên cứu gần đây cho rằng pháp luật Việt Nam trong tương lai nên theo hướng: “trong cách tiếp cận năng động về pháp luật, không có gì cấm một pháp nhân có các quyền mà về bản chất chỉ thuộc về cá nhân”.⁷

Trong pháp luật và thực tiễn xét xử nước ngoài, tại Trung Quốc, quyền nhân thân còn được gọi là “quyền nhân cách” và quyền nhân cách là các quyền hoặc lợi ích mà cá nhân đó có thể phát triển, chẳng hạn như

2 Lê Đình Nghị (Chủ nhiệm đề tài), *Quyền nhân thân của cá nhân và bảo vệ quyền nhân thân theo pháp luật dân sự*, Đề tài nghiên cứu khoa học, Trường Đại học Luật Hà Nội, 2008, tr. 10.

3 Kouamé Hubert Koki, *Les droits fondamentaux des personnes morales dans la convention européenne des droits de l'homme*, Thèse de doctorat, 2013.

4 Ngô Huy Cường, “Chế định pháp nhân nhìn từ cấu trúc bên trong của nó”, *Tạp chí Nghiên cứu lập pháp*, số 09(488), 2024, tr. 8.

5 Bùi Đăng Hiếu, “Khái niệm và phân loại quyền nhân thân”, *Tạp chí Luật học*, số 07, 2009, tr. 40.

6 Trường Đại học Luật Thành phố Hồ Chí Minh, *Giáo trình Những quy định chung về luật dân sự*, Nxb. Hồng Đức, 2023, tr. 193.

7 Patrice Le Maigat, “La vie privée des personnes morales: nouvelle limite de la fiction juridique ou paradoxe du droit quantique”, *Gazette du Palais* – no 36/2022, tr. 19; Dẫn theo Đỗ Văn Đại, *Những vấn đề chung của pháp luật dân sự Việt Nam – Bản án và bình luận bản án*, Tập 2, Nxb. Hồng Đức, 2023, tr. 58.

(quyền) toàn vẹn về thể chất, tự do, phẩm giá...⁸ BLDS Trung Quốc ghi nhận một số quyền nhân thân cho pháp nhân như quyền về tên, quyền danh tiếng.⁹ Tại Pháp, càng ngày người ta càng có xu hướng đồng nhất pháp nhân với thể nhân.¹⁰ Trong một quyết định giám đốc thẩm, Tòa dân sự số 1 Tòa án tối cao Pháp đã xét rằng “pháp nhân có, nhất là, quyền bảo vệ tên, trụ sở, thư tín và uy tín”.¹¹ Pháp luật của Đức (khoản 3 Điều 19 Luật cơ bản (Hiến pháp)) và Thụy Sĩ (Chương 1 và Điều 53 Chương 3 BLDS) cũng theo hướng ghi nhận quyền nhân thân của pháp nhân.¹²

Dựa trên những nội dung trên, tác giả cho rằng pháp nhân cũng có một số quyền nhân thân nhất định. Câu hỏi tiếp theo là đây có thể bao gồm những quyền nào? Để trả lời cho câu hỏi này, tác giả sẽ tiếp tục phân tích, bình luận các nội dung sau đây:

Thứ nhất, quyền về danh dự, uy tín: Theo khoản 1 Điều 21 Hiến pháp năm 2013: “Mọi người có quyền bất khả xâm phạm về đời sống riêng tư, bí mật cá nhân và bí mật gia đình; có quyền bảo vệ danh dự, uy tín của mình”. Đây là quy định trong chương về Quyền con người, Quyền và nghĩa vụ cơ bản của công dân. BLDS năm 2015 cụ thể hóa quyền này đối với cá nhân tại Điều 34 như sau: “danh dự, nhân phẩm, uy tín của cá nhân là bất khả xâm phạm và được pháp luật bảo vệ”. Như vậy, về mặt văn bản pháp luật, chúng ta chưa có quy định rõ nét nhưng khi tham khảo thực tiễn xét xử, chúng ta nhận thấy các cơ quan xét xử đã theo hướng pháp nhân được bảo vệ danh dự, uy tín.

Chẳng hạn như trong thực tiễn xét xử ở một vụ việc, Tòa Phúc thẩm đưa ra nhận định rằng: “(...) có cơ sở xác định trước khi khám tại Bệnh viện FV vào ngày 19/6/2018, bà C có tiền sử mổ lấy thai 02 lần, trước khi khám tại Bệnh viện FV trong khoảng 1 tháng bà C có sử dụng thuốc tránh thai khẩn cấp 02 lần. Trong lần mang thai này, bà C có tình trạng bệnh lý nguy hiểm. Đối chiếu với toàn bộ nội dung bài viết của bà C đăng trên trang mạng Facebook “Chau Nguyen” vào ngày 23/6/2018, các tình tiết nêu trên hoàn toàn không được bà C đề cập. Bài viết của bà C thể hiện nội dung một bà mẹ mang thai sức khỏe mạnh bình thường đã gặp sự cố khi khám, chữa bệnh. Như vậy, từ bài viết không thể trình bày đầy đủ toàn bộ các dữ liệu thông tin, các tình tiết nội dung sự việc đã làm cho người đọc hiểu sai bản chất toàn

8 Johann Neethling, “Personality rights: a comparative overview”, *The Comparative and International Law Journal of Southern Africa*, Vol. 38, 2005, tr. 211.

9 Liu Kaixiang, 民法典人格权编几个重要理论问题评析- (Tạm dịch: “Bình luận một số vấn đề lý luận quan trọng trong Mục Quyền nhân thân của Bộ luật Dân sự”), *Peking University Law Journal*, Vol. 32(4), 2020, <http://journal.pkulaw.cn/OldIssue/Detail/160028>, truy cập ngày 02/8/2024.

10 Ravanis, *Kỷ yếu Hội thảo Quyền nhân thân và bảo vệ quyền nhân thân bằng pháp luật dân sự*, Hội thảo khoa học do Nhà pháp luật Việt – Pháp tổ chức, 1997, tr. 58, 59.

11 Cass. (1re civ.), 17 mars 2016, n° 15-14.072 (FS-P+B+I), C. c/ S^{ie} Boulangerie Pre: Revenue des sociétés 2016, tr. 594 (dẫn theo Đỗ Văn Đại, *tlđđ* (7), 2023, tr. 60).

12 Đỗ Văn Đại, *tlđđ* (7), 2023, tr. 58.

bộ sự việc. Từ bài đăng của bà C dẫn đến hiệu ứng lan truyền trên mạng xã hội và các phương tiện thông tin truyền thông đã ảnh hưởng xấu đến uy tín của Bệnh viện FV. Tòa án cấp sơ thẩm căn cứ theo quy định tại Điều 34 và khoản 2 Điều 592 BLDS năm 2015 buộc bà C gỡ bỏ bài đăng, xin lỗi công khai và bồi thường bù đắp tổn thất về tinh thần do uy tín của Bệnh viện FV bị xâm phạm là 13,9 triệu đồng và Tòa án cấp phúc thẩm đồng ý quyết định điều này”.¹³ Hay, ở một bản án khác, Tòa sơ thẩm có nhận định: “nội dung bài đăng về công ty do ông M đăng có những từ ngữ xúc phạm đến công ty xuất phát từ căng thẳng giữa các bên khi công ty thanh toán không đủ tiền thuê nhà theo hợp đồng thuê quyền sử dụng đất được công chứng ngày 16/1/2020. Sau khi ông M đăng bài viết, tại thời điểm 15 giờ 50 phút ngày 21/10/2021, có 1200 biểu tượng cảm xúc, 505 lượt bình luận và 362 lượt chia sẻ. Do đó, bài đăng của ông M trực tiếp gây thiệt hại về danh dự, uy tín của công ty”.¹⁴ Tòa án đã căn cứ vào Điều 34 và Điều 592 BLDS năm 2015 để xác định trách nhiệm bồi thường thiệt hại.

Trong hai bản án nêu trên, Tòa án đã căn cứ vào Điều 34 và Điều 592 BLDS năm 2015 để xác định trách nhiệm bồi thường thiệt hại. Như vậy, “Tòa án không ghi nhận rõ quyền của pháp nhân về danh dự, uy tín nhưng thừa nhận pháp nhân có danh dự, uy tín và có biện pháp để bảo vệ danh dự, uy tín cho pháp nhân (giống như đối với cá nhân)”.¹⁵ Thực ra, “một số người đã nghi ngờ về khả năng pháp nhân có danh dự. Theo những người này, những chủ thể trừu tượng và thuần túy pháp lý chỉ có thể đòi hỏi uy tín, nhất là uy tín thương mại”.¹⁶ Với hướng nêu trên, Tòa án nước ta đã mạnh dạn bảo vệ cả danh dự và uy tín cho pháp nhân và hướng này đã được thể hiện trong một giáo trình theo đó “pháp nhân cũng có các quyền năng: quyền nhân thân và các quyền tinh thần khác, như quyền được bảo đảm danh dự, uy tín, quyền đối với tên gọi của pháp nhân”.¹⁷ Hơn nữa, mặc dù Tòa án đã căn cứ vào Điều 34 BLDS năm 2015 (thực chất quy định này tập trung vào cá nhân, không đề cập đến pháp nhân) nhưng chúng ta có thể khai thác tinh thần của Điều 6 BLDS năm 2015 về áp dụng tương tự pháp luật để lý giải hướng giải quyết của Tòa án¹⁸ khi văn bản pháp luật chưa có quy định rõ nét.

Thứ hai, quyền về bí mật kinh doanh và đời sống riêng tư: Pháp nhân thông thường có bí mật kinh doanh và đây là đối tượng được pháp luật bảo vệ (dưới dạng quyền tài sản) mà cụ thể nhất là quy định tại Điều 84,

13 Bản án số 432/2021/DS-PT ngày 04/5/2021 của Tòa án nhân dân TP. Hồ Chí Minh.

14 Bản án số 66/2022/DS-ST ngày 12/4/2022 của Tòa án nhân dân thị xã A tỉnh Bình Định.

15 Đỗ Văn Đại, *tlđđ* (7), 2023, tr. 61.

16 Sandie Lacroix-De Sousa, “Les personnes morales privées de droit à la vie privée”, *LPA*, No. 119c1, 2016, tr. 17.

17 Trường Đại học Luật TP. Hồ Chí Minh, *Giáo trình Những quy định chung về luật dân sự*, Nxb. Hồng Đức, 2023, tr. 193.

18 Đỗ Văn Đại, *tlđđ* (7), 2023, tr. 61, 62.

85 Luật Sở hữu trí tuệ (sau đây gọi là Luật SHTT) năm 2005 (sửa đổi năm 2022).¹⁹ Bên cạnh đó, đối với cá nhân, BLDS năm 2015 quy định “Đời sống riêng tư, bí mật cá nhân, bí mật gia đình là bất khả xâm phạm và được pháp luật bảo vệ” (khoản 1 Điều 38) và đây là quy định cụ thể hóa quyền về đời sống riêng tư được quy định tại Điều 21 Hiến pháp năm 2013. Thực ra, “đời sống riêng tư của pháp nhân không giới hạn ở bí mật kinh doanh”²⁰ và câu hỏi được đặt ra là BLDS có cần thiết ghi nhận việc bảo vệ đời sống riêng tư cho pháp nhân không? Để trả lời câu hỏi này, chúng ta cần xem xét kinh nghiệm nước ngoài và thực tiễn xét xử.

Một là, về kinh nghiệm nước ngoài, học giả Westin cho rằng các nhóm và tổ chức có thể hưởng quyền riêng tư vì “cũng như các cá nhân cần sự riêng tư khỏi các chuẩn mực xã hội, vì vậy các tổ chức cần quyền riêng tư nội bộ để tiến hành công việc của họ mà không cần phải giữ uy tín trước công chúng”.²¹ Một quan điểm khác cho rằng “pháp nhân có thể yêu cầu bồi thường cho những thiệt hại mà họ đã phải gánh chịu hoặc có thể phải gánh chịu, chẳng hạn như liên quan đến việc sử dụng trái phép tên của họ hoặc nếu người có hành vi sai trái xâm phạm danh tiếng hoặc quyền riêng tư của họ một cách bất hợp pháp”.²² Công ước châu Âu về Nhân quyền²³ đã đưa ra một hướng đi ủng hộ việc chấp nhận cho pháp nhân hưởng một số quyền cơ bản và những quyền này không nhất thiết phải là các quyền của cá nhân.²⁴ Thẩm phán châu Âu cũng mở rộng các bảo đảm cho phép áp dụng cho pháp nhân, cụ thể là Điều 8 của Công ước để bảo vệ quyền riêng tư của pháp nhân²⁵ cho dù điều này chủ yếu nhằm bảo vệ đời sống riêng tư và gia đình của cá nhân.²⁶ Trong một phán

19 Theo quy định tại khoản 23 Điều 4 Luật SHTT thì bí mật kinh doanh là thông tin thu được từ hoạt động đầu tư tài chính, trí tuệ, chưa được bộc lộ và có khả năng sử dụng trong kinh doanh và theo quy định tại khoản 3 Điều 121 Luật SHTT thì chủ sở hữu bí mật kinh doanh là tổ chức, cá nhân có được bí mật kinh doanh một cách hợp pháp và thực hiện việc bảo mật bí mật kinh doanh đó

20 Arnaud Lecourt, “La vie privée des personnes morales: fin de l’opposition entre ordres de juridiction?”, *RTD Com.*, 2022, tr. 777.

21 Alan Westin, *Privacy and Freedom*, Bodley Head, London, 1970 (dẫn theo Cao Jingchun, “Protecting the Right to Privacy in China”, *Victoria University of Wellington Law Review*, Vol. 645, 2005, <http://www5.austlii.edu.au/nz/journals/VUWLawRw/2005/25.html>, truy cập ngày 8/7/2024).

22 Ondřej Pavelek, Drahomíra Zajíčková, Compensation for non-material damage caused to legal entities in the decision-making practice of the CJEU and the ECHR, *Juridical Tribune*, Vol. 13(3), 2023, tr. 337.

23 Tên chính thức: “Công ước bảo vệ Nhân quyền và các quyền Tự do căn bản”. Đây là một hiệp ước quốc tế nhằm bảo vệ nhân quyền và các quyền tự do căn bản ở châu Âu. Công ước được soạn thảo năm 1950 bởi Ủy hội châu Âu, có hiệu lực từ ngày 3/9/1953.

24 M. Velu, *Intervention au premier colloque du département des droits de l’homme*, 24 octobre 1969, *Les droits de l’homme et les personnes morales*, Bruylant-Bruxelles, 1970, tr. 89.

25 Kouamé Hubert Koki, *tlđđ*, tr. 50.

26 Điều 8 của Công ước: (tạm dịch) “Mọi người đều có quyền được tôn trọng cuộc sống riêng tư và gia đình, nhà cửa và thư từ của họ. Có quan công quyền chỉ có thể can thiệp vào việc thực hiện quyền này trong chừng mực sự can thiệp này được pháp luật quy định và nó tạo thành một biện pháp cần thiết cho an ninh quốc gia, an toàn công cộng, nền kinh tế trong một xã hội dân chủ, phúc lợi của đất nước, bảo vệ trật tự và ngăn ngừa tội phạm hình sự, bảo vệ sức khỏe hoặc đạo đức, hoặc bảo vệ các quyền và tự do của người khác”.

quyết, Tòa án Nhân quyền châu Âu theo hướng việc thu giữ thư từ, tài liệu của một cá nhân do cơ quan công quyền tiến hành là vi phạm quyền riêng tư²⁷ của cá nhân đó. Nếu mở rộng ra ở phạm vi pháp nhân thì “đù vị trí của pháp nhân là gì thì việc bảo vệ quyền riêng tư của các tài liệu của mình là hợp pháp”.²⁸ Trên thực tế, Tòa án nhắc lại rằng việc khám xét văn phòng luật sư được coi là can thiệp vào “đời sống riêng tư” và “thư từ”.²⁹ Ngoài ra ở Pháp, mặc dù văn bản không có câu trả lời cho câu hỏi trên nhưng Tòa phúc thẩm của Pháp đã từng nhận định: “Bên cạnh đời sống cộng đồng căn cứ vào mục đích tồn tại của mình, pháp nhân còn có một đời sống bí mật diễn ra trong trụ sở riêng mà mọi người không phải thành viên của pháp nhân không thể xâm phạm nếu không có sự đồng ý của pháp nhân đó”.³⁰ Trong một quyết định năm 2013, Tham chính viện (cơ quan xét xử cao nhất của Pháp về lĩnh vực hành chính) đã khẳng định “việc cung cấp tài liệu thu được bởi cơ quan hành chính trên cơ sở thẩm quyền được ghi nhận cho Bộ lao động theo các điều L. 133-2 và L.133-3 Bộ luật Lao động đang có hiệu lực trong khuôn khổ ghi nhận đại diện của tổ chức công đoàn theo thỏa thuận lao động tập thể có tính chất là tiết lộ những định hướng, nhất là mang tính chất công đoàn, có thể dẫn tới vi phạm quyền được bảo vệ đời sống riêng tư mà Điều 6 Luật ngày 17/7/1978 bảo đảm cho tất cả mọi người, cá nhân cũng như pháp nhân”.³¹ Trong một vụ việc khác,³² “Tham chính viện của Pháp đã mở rộng việc tôn trọng đời sống riêng tư cho pháp nhân không căn cứ vào ý chí của Tòa án bảo vệ bí mật kinh doanh và đi theo xu hướng của đa số là cơ bản hóa quyền về đời sống riêng tư của pháp nhân”.³³

Hai là, về thực tiễn xét xử, trong một vụ việc, Tòa phúc thẩm đã có nhận định rằng, Công ty C không đồng ý sao chép một số tài liệu cho đương sự khác với lý do đó là “bí mật kinh doanh” nhưng Tòa án theo hướng “không chứng minh được những tài liệu này được xác định là bí mật kinh doanh” và “Công ty C không chứng minh được các tài liệu xuất trình bổ sung là trường hợp nào theo quy định của pháp luật và không thực hiện giao nộp đúng theo quy định”.³⁴ Vụ việc dẫn chứng này cho thấy, thực tiễn xét xử chưa thấy rõ liệu pháp nhân có quyền về đời sống

27 ECHR, *Rotaru v. Romania*, May 4, 2000, application no. 28341/95, Series A, no. 280-B, § 24, obs. By Schutter Olivier.

28 Kouamé Hubert Koki, *tlđđ*, tr. 410.

29 ECHR, *Wieser and Bicos Beteiligungen GmbH v. Austria*, ngày 16/12/2007.

30 Ravanis, *Kỷ yếu Hội thảo Quyền nhân thân và bảo vệ quyền nhân thân bằng pháp luật dân sự*, Hội thảo khoa học do Nhà pháp luật Việt – Pháp tổ chức, 1997, tr. 58.

31 CE 17 avr. 2013, no 344924, Lebon; AJDA 2013. 825: *ibid.* 1920, note B. Delaunay (dẫn theo Đỗ Văn Đại, *tlđđ* (7), 2023, tr. 63.

32 Về nội dung vụ việc này, xem thêm Đỗ Văn Đại, *tlđđ* (7), 2023, tr. 63, 64.

33 Đỗ Văn Đại, *tlđđ* (7), 2023, tr. 64.

34 Bản án số 528/2021/KDTM-PT ngày 15/6/2021 của Tòa án nhân dân TP. Hồ Chí Minh.

riêng tư hay không để từ chối sao chép thông tin (khi không thể khai thác được bí mật kinh doanh).³⁵

Như vậy, mặc dù văn bản pháp luật của Pháp và Việt Nam không có quy định nào thể hiện rõ việc ghi nhận quyền về đời sống riêng tư của pháp nhân nhưng nhận định của Tòa án Nhân quyền châu Âu cũng như thực tiễn ở Pháp (hướng của Tham chính viện) đã theo hướng pháp nhân có quyền về đời sống riêng tư. Đây là một kinh nghiệm để Việt Nam tham khảo trong tương lai.

Từ những phân tích trên, tác giả cho rằng, pháp nhân vẫn nên được thừa nhận là có một số quyền nhân thân bao gồm: quyền về tên, quốc tịch; quyền về danh dự, uy tín và trong tương lai nên ghi nhận quyền về đời sống riêng tư. Về nguyên tắc, cá nhân có quyền nhân thân và khi các quyền này bị xâm phạm sẽ được hưởng bồi thường tổn thất tinh thần (cả trong hợp đồng và ngoài hợp đồng). Do đó, khi pháp luật dân sự có sự ghi nhận pháp nhân có một số quyền nhân thân như thể nhân, thì sẽ góp phần giúp chúng ta xác định rõ “cơ chế bảo vệ quyền nhân thân của pháp nhân cũng tương tự như các chủ thể khác (xin lỗi, cải chính, công khai, bồi thường vật chất và các tổn thất tinh thần...)”³⁶ từ đó sẽ bảo vệ pháp nhân tốt hơn.

2. Thiệt hại tinh thần của pháp nhân trong một số trường hợp cụ thể

Như đã trình bày ở trên, pháp nhân có một số quyền nhân thân nhất định bao gồm: quyền về tên, quốc tịch; quyền về danh dự, uy tín và nên được thừa nhận thêm quyền về đời sống riêng tư. Vậy câu hỏi đặt ra là khi các quyền này của pháp nhân bị xâm phạm thì liệu rằng pháp nhân có được yêu cầu bồi thường thiệt hại về tinh thần như cá nhân không? Để trả lời câu hỏi này, tác giả nghiên cứu, phân tích và so sánh một số nội dung sau đây:

Thứ nhất, về tinh thần và thiệt hại về tinh thần, “tinh thần” là “những ý nghĩ, tình cảm, những hoạt động thuộc về nội tâm của con người”.³⁷ “Thiệt hại tinh thần hiện hữu trong hầu hết các trường hợp mang tính xâm phạm”³⁸ và là một vấn đề không mới trong lịch sử lập pháp nhân loại, nhưng lại là vấn đề tương đối phức tạp. Từ thời La Mã, vấn đề bồi thường thiệt hại tinh thần đã được đặt ra đối với các trường hợp làm chết người, gây thương tích... Luật La Mã gọi đây là “*praetium doloris*” (tức là “giá trị của sự đau thương”). Dựa theo từ điển *The Essential Law Dictionary*, “thiệt hại về tinh thần” hay “tổn thất tinh thần” được sử dụng bằng thuật ngữ

35 Đỗ Văn Đại, *tlđd* (7), 2023, tr. 65.

36 Trường Đại học Luật TP. Hồ Chí Minh, *Giáo trình những quy định chung về Luật dân sự*, Nxb. Hồng Đức, 2023, tr. 193.

37 Nguyễn Văn Xô (chủ biên), *Từ điển Tiếng Việt*, Nxb. Thanh niên (tái bản lần thứ V), 2008, tr. 757.

38 Hassan Dakel Abd Radhi, “Moral damage compensation to the legal persons”, *Palarch's Journal of Archaeology Of Egypt/Egyptology*, Vol. 17(7), 2020, tr. 2

đau khổ về tinh thần – “*emotional distress*”.³⁹ Dưới góc độ pháp luật nước ngoài, theo cách tiếp cận của một số học giả tại Trung Quốc, “đau khổ về tinh thần có thể ở dạng đau đớn tinh thần của nạn nhân hoặc mất hoặc suy giảm lợi ích tinh thần của nạn nhân. Có hai nguồn gây đau đớn/đau khổ về tinh thần: nguồn thứ nhất là nỗi đau thể xác của nạn nhân gây ra bởi một hành động sai trái (đau đớn hoặc khó chịu về thể chất hoặc sinh lý của một người tự nhiên, bao gồm chóng mặt, suy nhược, mất ngủ...) và nguồn thứ hai là nỗi đau cảm xúc (cảm xúc tiêu cực về cảm xúc hoặc tinh thần của một thể nhân, bao gồm tức giận, sợ hãi, lo lắng, nỗi buồn...)”.⁴⁰ Theo khoản 2 Điều 7.4.2 PICC:⁴¹ “thiệt hại có thể là phi tiền tệ và bất nguồn đặc biệt từ nỗi đau thể chất hoặc tinh thần”. Thiệt hại về tinh thần được đề cập tại khoản 2 Điều 7.4.2 PICC có thể bao gồm những “căng thẳng, áp lực về tinh thần”.⁴² Một nghiên cứu ở châu Âu cho thấy “tất cả các hệ thống pháp luật châu Âu về trách nhiệm bồi thường đều quy định đền bù loại tổn thất này”.⁴³ “Bản thân Bộ nguyên tắc châu Âu về bồi thường thiệt hại (ngoài hợp đồng) cũng đã ghi nhận một cách minh thị khả năng đền bù tổn thất về tinh thần: Theo khoản 1 Điều 10:301 của Bộ nguyên tắc, “tùy vào mức độ bảo vệ (Điều 2:102), việc xâm phạm một lợi ích có thể dẫn đến đền bù tổn thất phi tài sản”.⁴⁴ Ở đây, “bên cạnh lĩnh vực thiệt hại về thân thể và về tính mạng bị xâm phạm, tổn thất phi tài sản có thể được đền bù trong khuôn khổ rất rộng những trường hợp, ví dụ như trước việc xâm phạm đến các quyền tự do, danh dự, uy tín hay đời tư”.⁴⁵

Tại Việt Nam, tổn thất về tinh thần đã manh nha tồn tại trong cổ luật, giai đoạn trước khi có BLDS thì vấn đề này chưa được đề cập, về sau, BLDS năm 1995, BLDS năm 2005 và BLDS năm 2015 đều có quy định về tổn thất tinh thần.⁴⁶ Xuất phát từ lý do BLDS năm 2015 không tồn tại định nghĩa về thiệt hại nên trong khoa học pháp lý, có ý kiến cho rằng “thiệt hại được hiểu là sự thay đổi biến thiên theo chiều xấu đi của tài sản,

39 Amy Hackney Blackwell, *The essential law dictionary*, Sphinx® Publishing, 2008, tr. 160.

40 Xiang Li và Jigang Jin, *Concise Chinese tort laws*, Springer Heidelberg New York Dordrecht London, 2014, tr. 39.

41 Bộ nguyên tắc về Hợp đồng thương mại quốc tế (PICC) (Viết tắt tiếng Anh: *Principles of International Commercial Contracts*) do Viện Thống nhất Tư pháp Quốc tế (UNIDROIT) (Viết tắt tiếng Pháp *L'Unification des Droits Privé*) soạn thảo và ban hành năm 1994, được sửa đổi bổ sung năm 2004 là tập hợp những nguyên tắc pháp lý cơ bản phản ánh những khái niệm đã được công nhận ở phần lớn các hệ thống pháp luật trên thế giới.

42 Ghafour Khoeiini, Ghader Sheneivar, “Comparative study of damages by non-performance of obligations in UNIDROIT principles, Islamic jurisprudence and Iranian laws”, *Mediterranean Journal of Social Sciences*, Vol. 7(6), 2016, tr. 135.

43 O. Moréteau (chủ biên), *Principes du droit européen de la responsabilité civile*, Nxb. Société de législation compare, 2011, tr. 240.

44 Đỗ Văn Đại, *Luật bồi thường thiệt hại ngoài hợp đồng Việt Nam – Bản án và bình luận bản án*, Nxb. Hồng Đức, 2022, tr. 91.

45 O. Moréteau (chủ biên), *tlđđ*, tr. 242.

46 Đỗ Văn Đại, *tlđđ* (45), 2022, tr. 92.

của các giá trị nhân thân do pháp luật bảo vệ”.⁴⁷ Theo quy định tại khoản 3 Điều 361 BLDS năm 2015 thì “thiệt hại về tinh thần là tổn thất về tinh thần do bị xâm phạm đến tính mạng, sức khỏe, danh dự, nhân phẩm, uy tín và các lợi ích nhân thân khác của một chủ thể”.

Thứ hai, về pháp nhân có thiệt hại về tinh thần, thiệt hại về tinh thần gắn với nhân thân của chủ thể, là những yếu tố liên quan đến “ý nghĩ, tình cảm... những hoạt động thuộc về đời sống nội tâm của con người”.⁴⁸ “Thiệt hại tinh thần là loại thiệt hại có thể được bồi thường trong cả lĩnh vực hợp đồng và lĩnh vực ngoài hợp đồng”⁴⁹ “nhưng thiệt hại tinh thần của pháp nhân tương đối khó xác định vì có ý kiến cho rằng pháp nhân không có cảm xúc”,⁵⁰ “thiệt hại có tính chất vô hình”⁵¹ và “rất khó định lượng”.⁵² Quan điểm khác trong khoa học pháp lý cho rằng “thiệt hại theo nghĩa rộng bao gồm nỗi đau tinh thần và mất mát lợi ích tinh thần, bản chất của việc bồi thường thiệt hại tinh thần là bù đắp cho việc mất đi lợi ích tinh thần, không liên quan trực tiếp đến việc một người có cảm thấy đau đớn hay không và phải được bồi thường thiệt hại về mặt tinh thần”.⁵³ Dưới góc độ pháp luật nước ngoài, khoa học pháp lý và thực tiễn xét xử tại I-rắc không phủ nhận việc bồi thường thiệt hại tinh thần cho pháp nhân.⁵⁴ Điều 1382 của Bộ luật Dân sự Pháp trước đây quy định: “Mọi hành vi của con người gây thiệt hại cho người khác thì phải bồi thường và xác nhận lỗi”. Ấn lệ Pháp ngày nay đã theo hướng chấp nhận bồi thường tổn thất tinh thần.⁵⁵ Tòa án Công lý châu Âu cũng đã thừa nhận sự tồn tại của thiệt hại tinh thần của pháp nhân trong quá trình ra quyết định của mình.⁵⁶

Mặc dù theo quy định tại khoản 3 Điều 361 BLDS năm 2015 thì “thiệt hại về tinh thần là tổn thất về tinh thần do bị xâm phạm đến tính mạng, sức khỏe, danh dự, nhân phẩm, uy tín và các lợi ích nhân thân khác của một chủ thể” nhưng do Điều 361 là quy định nằm trong khuôn khổ của “vi phạm nghĩa vụ”, tức đã tồn tại nghĩa vụ dân sự giữa

47 Nguyễn Xuân Quang, Lê Nết và Nguyễn Hồ Bích Hằng, *Luật dân sự Việt Nam*, Nxb. Đại học quốc gia, 2007, tr. 471.

48 Phạm Kim Anh, “Về quy định BTTH do danh dự, nhân phẩm, uy tín bị xâm phạm trong BLDS Việt Nam và hướng hoàn thiện”, *Tạp chí Khoa học pháp lý*, số 3, 2001, tr. 10.

49 Lê Minh Hùng, *Sách tình huống – Pháp luật Hợp đồng và bồi thường thiệt hại về hợp đồng (Bình luận bản án)*, Nxb. Hồng Đức – Hội Luật gia Việt Nam, 2019, tr. 108, 109.

50 Ondřej Pavelek, Drahomíra Zajíčková, *tlđđ*, tr. 335.

51 Xem thêm *Iran Insurance Company v. Council of the European Union* (T-558/15) EU:T:2018:945.

52 Xem thêm *Post Bank Iran v. Council of the European Union* (T-559/15) EU:T:2018:948.

53 Phúc Triết, Từ Gia Giới, 王冠玺副教授谈 “从宪法的角度分析法人精神损害赔偿问题” (tạm dịch: Phó Giáo sư Vương Guanxi nói về “Phân tích vấn đề bồi thường thiệt hại tinh thần của pháp nhân từ góc độ Hiến pháp”), *Trang điện tử của Trường Luật Đại học Nhân dân Trung Quốc*, 2008, <http://www.law.ruc.edu.cn/home/t/?id=12876>, truy cập ngày 9/7/2024.

54 Bản án của Tòa giám đốc thẩm liên bang số: 2/Tổng ủy ngày 26/03/2019 (dẫn theo Hassan Dakel Abd Radhi, *tlđđ*).

55 Đỗ Văn Đại, *tlđđ* (45), 2022, tr. 91.

56 Ondřej Pavelek, Drahomíra Zajíčková, *tlđđ*, tr. 335.

chủ thể bị thiệt hại và chủ thể gây thiệt hại nên chúng ta cần tìm cơ sở cho quan hệ rộng hơn (quan hệ bồi thường thiệt hại ngoài hợp đồng). Theo điểm b khoản 1 Điều 2 Nghị quyết số 02/2022 ngày 06/9/2022 hướng dẫn áp dụng một số quy định của Bộ luật Dân sự về trách nhiệm bồi thường thiệt hại ngoài hợp đồng hướng dẫn về căn cứ phát sinh trách nhiệm bồi thường thiệt hại quy định tại Điều 584 của BLDS năm 2015, “Thiệt hại về tinh thần là tổn thất tinh thần do bị xâm phạm tính mạng, sức khỏe, danh dự, nhân phẩm, uy tín, quyền và lợi ích nhân thân khác mà chủ thể bị xâm phạm hoặc người thân thích của họ phải chịu và cần phải được bồi thường một khoản tiền bù đắp tổn thất đó”. Vì “chủ thể” được hiểu là bao gồm cả cá nhân và pháp nhân nên nội dung của hai quy định này có thể được hiểu là thiệt hại tinh thần khi quyền nhân thân của pháp nhân bị xâm phạm tồn tại ở cả lĩnh vực trong hợp đồng và lĩnh vực ngoài hợp đồng. Thiệt hại về tinh thần của pháp nhân có thể hiểu là là sự thay đổi tình trạng về trạng thái tinh thần của pháp nhân (do danh dự, uy tín, bí mật kinh doanh, các giá trị khác... bị xâm phạm) theo chiều hướng xấu. Thực tế, Điều 2 Luật Trách nhiệm bồi thường Nhà nước năm 2017 đã khẳng định rõ: “cá nhân, tổ chức bị thiệt hại về vật chất, thiệt hại về tinh thần do người thi hành công vụ gây ra thuộc phạm vi trách nhiệm bồi thường của Nhà nước được quy định tại Luật này” và ở khía cạnh thực tiễn xét xử, trong lĩnh vực sở hữu trí tuệ, Tòa án ở nước ta đã từng chấp nhận cho pháp nhân được bồi thường tổn thất về tinh thần.⁵⁷

Thứ ba, về thiệt hại tinh thần trong trường hợp danh dự, uy tín của pháp nhân bị xâm phạm, như đã phân tích, khi quyền nhân thân của pháp nhân có thể bị xâm phạm bởi hành vi vi phạm hợp đồng (Điều 360, 361 và Điều 419 BLDS năm 2015)⁵⁸ hoặc do hành vi trái pháp luật (Điều 592 BLDS năm 2015) thì sẽ dẫn đến thiệt hại tinh thần. Theo Từ điển Tiếng Việt, “danh dự là tiếng tốt của một người”,⁵⁹ “uy tín là thế mạnh được người ta tín nhiệm và yêu quý”.⁶⁰ Dưới góc độ khoa học pháp lý, “danh dự là một phạm trù xã hội nhằm cá thể hóa và phân biệt giữa chủ thể này với chủ thể khác và là một trong những yếu tố khẳng định vị trí, vai trò, uy tín của chủ thể đó trong xã hội”.⁶¹ “Uy tín là giá trị phản ánh sự tin tưởng, mức độ nổi tiếng được nhiều người biết đến của

57 Xem các bản án số 209, 209a, 209b trong Đỗ Văn Đại, *tlđđ* (45), 2022, .

58 Phạm Thị Mỹ Hạnh, *Bồi thường thiệt hại về tinh thần do vi phạm hợp đồng trong pháp luật dân sự Việt Nam*, Luận văn thạc sĩ luật học, Trường Đại học Luật TP. Hồ Chí Minh, 2021.

59 Nguyễn Văn Xô (chủ biên), *Từ điển Tiếng Việt*, Nxb. Thanh niên (tái bản lần thứ V), 2008, tr. 170.

60 Nguyễn Lân, *Từ điển từ và ngữ Việt Nam*, Nxb. TP. Hồ Chí Minh, 2000, tr. 1317.

61 Phạm Văn Tuyết và Lê Kim Giang, *Hướng dẫn môn học Luật Dân sự*, Nxb. Tư pháp, tập 2, 2015, tr. 412.

chủ thể”,⁶² là “sự thừa nhận của những người xung quanh, của xã hội về phẩm chất, về nhân cách của chủ thể đó”.⁶³ Ở góc độ kinh nghiệm nước ngoài, Tòa án Công lý châu Âu cũng nhận định rằng uy tín có “bản chất phi vật chất, không thể tách rời khỏi thực thể pháp lý, không thể xác định chính xác giá trị thị trường”.⁶⁴ “Uy tín liên quan đến sự tin tưởng của công chúng đối với chất lượng công việc của pháp nhân đó”.⁶⁵ Liên quan đến danh dự, uy tín bị xâm phạm, BLDS năm 2015 không liệt kê chủ thể bị xâm phạm (như BLDS năm 2005) nên “chủ thể nào bị xâm phạm cũng có thể được yêu cầu bồi thường tổn thất về tinh thần”.⁶⁶ Pháp nhân được bồi thường thiệt hại tinh thần khi uy tín bị xâm phạm theo quy định tại điều 360, 361, 419, 592 BLDS năm 2015. Theo quy định tại Điều 360 BLDS năm 2015 thì chủ thể xâm phạm phải bồi thường toàn bộ và theo khoản 2 Điều 592 BLDS năm 2015 thì mức bồi thường là 10 lần mức lương cơ sở. Theo thực tiễn xét xử tại Việt Nam, pháp nhân được hưởng bồi thường thiệt hại tinh thần trong trường hợp danh dự, uy tín bị xâm phạm.⁶⁷

Thứ tư, về thiệt hại tinh thần trong trường hợp đời sống riêng tư của pháp nhân bị xâm phạm, như đã trình bày ở trên, theo kinh nghiệm nước ngoài, quyền về đời sống riêng tư của pháp nhân được thừa nhận và nếu quyền này bị xâm phạm thì sẽ được bồi thường thiệt hại (cả thiệt hại vật chất lẫn tổn thất tinh thần). Trong tương lai, nếu pháp luật Việt Nam ghi nhận đây là quyền nhân thân của pháp nhân thì sẽ tạo cơ sở pháp lý vững chắc để giải quyết bồi thường thiệt hại tinh thần cho pháp nhân khi quyền này bị xâm phạm.

3. Kiến nghị

Qua việc nghiên cứu quy định pháp luật hiện hành, thực tiễn xét xử và kinh nghiệm nước ngoài nêu trên, tác giả có một số kiến nghị như sau:

Thứ nhất, trong tương lai, chúng ta nên theo hướng ghi nhận quyền nhân thân của pháp nhân để làm cơ sở xác định cơ chế bảo vệ một cách minh thị khi các quyền này bị xâm phạm bằng cách sửa đổi nội dung tại khoản 1 Điều 25 BLDS năm 2015 theo hướng: “Quyền nhân thân được

62 Nguyễn Phương Thảo, *Trách nhiệm bồi thường thiệt hại do xâm phạm quyền tác giả theo pháp luật Việt Nam*, Luận án Tiến sĩ Luật học, Trường Đại học Luật TP. Hồ Chí Minh, 2022, tr. 131.

63 Tưởng Duy Lượng, “Nguyên tắc tính mức bồi thường do danh dự, nhân phẩm, uy tín của cá nhân bị xâm phạm”, *Tạp chí Tòa án nhân dân*, số 3, 2003, tr. 8.

64 *Hellenic Republic (T-415/05), Olympiakes Aerogrammes AE (T-416/05) and Olympiaki Aeroporia Ypiresies AE (T-423/05) v. European Commission ECLI:EU:T:2010:386*.

65 Ondřej Pavelek, Drahomíra Zajíčková, *tlđđ*, tr. 335.

66 Đỗ Văn Đại (Chủ biên), *Bình luận khoa học Những điểm mới của Bộ luật Dân sự năm 2015* (Sách chuyên khảo, xuất bản lần thứ ba), Nxb. Hồng Đức – Hội Luật gia Việt Nam, 2020, tr. 536.

67 Bản án số 432/2021/DS-PT ngày 04/5/2021 của Tòa án nhân dân TP. Hồ Chí Minh và Bản án số 66/2022/DS-ST ngày 12/4/2022 của Tòa án nhân dân thị xã A tỉnh Bình Định.

quy định trong Bộ luật này là quyền dân sự gắn liền với mỗi chủ thể, không thể chuyển giao cho chủ thể khác, trừ trường hợp luật khác có liên quan quy định khác”.

Thứ hai, cần nghiên cứu theo hướng ghi nhận quyền về đời sống riêng tư của pháp nhân thông qua việc bổ sung án lệ đối với trường hợp này để bảo vệ pháp nhân tốt hơn trong tương lai. ●

Tài liệu tham khảo

- [1] Bản án số 66/2022/DS-ST ngày 12/4/2022 của Tòa án nhân dân thị xã A tỉnh Bình Định [trans: Judgment No. 66/2022/DS-ST dated April 12, 2022 of the People's Court of Town A, Binh Dinh Province]
- [2] Bản án số 432/2021/DS-PT ngày 04/5/2021 của Tòa án nhân dân TP. Hồ Chí Minh [trans: Judgment No. 432/2021/DS-PT dated May 4, 2021 of the People's Court of Ho Chi Minh City]
- [3] Bản án số 528/2021/KDTM-PT ngày 15/6/2021 của Tòa án nhân dân TP. Hồ Chí Minh [trans: Judgment No. 528/2021/KDTM-PT dated June 15, 2021 of the People's Court of Da Nang City]
- [4] *Hellenic Republic (T-415/05), Olympiakes Aerogrammes AE (T-416/05) and Olympiaki Aeroporia Ypiresies AE (T-423/05) v. European Commission ECLI:EU:T:2010:386*
- [5] Phạm Kim Anh, “Về quy định BTTH do danh dự, nhân phẩm, uy tín bị xâm phạm trong BLDS Việt Nam và hướng hoàn thiện”, *Tạp chí Khoa học pháp lý*, số 3, 2001 [trans: Pham Kim Anh, “On the regulation on compensation due to honor, dignity, and reputation being violated in the Vietnamese Civil Code and directions for improvement”, *Journal of Legal Sciences*, Vol. 3, 2001]
- [6] Amy Hackney Blackwell, *The Essential Law Dictionary*, Sphinx® Publishing, 2008
- [7] Ngô Huy Cường, “Chế định pháp nhân nhìn từ cấu trúc bên trong của nó”, *Tạp chí Nghiên cứu lập pháp*, số 09(488), 2024 [trans: Ngo Huy Cuong, “Legal entity institution viewed from its internal structure”, *Journal of Legislative Studies*, Vol. 488(09), 2024]
- [8] Đỗ Văn Đại (Chủ biên), *Bình luận khoa học Những điểm mới của Bộ luật Dân sự năm 2015* (Sách chuyên khảo, xuất bản lần thứ ba), Nxb. Hồng Đức – Hội Luật gia Việt Nam, 2020 [trans: Do Van Dai (Editor), *Scientific commentary on new points of the 2015 Civil Code* (Monograph, third edition), Publishing House. Hong Duc – Vietnam Lawyers Association, 2020]
- [9] Đỗ Văn Đại, *Luật bồi thường thiệt hại ngoài hợp đồng Việt Nam – Bản án và bình luận bản án*, Nxb. Hồng Đức, 2022 [trans: Do Van Dai, *Law on compensation for non-contractual damages in Vietnam – Judgments and judgment comments* (Vol. 1), Publishing House National Politics, 2022]
- [10] Đỗ Văn Đại, *Những vấn đề chung của pháp luật dân sự Việt Nam – Bản án và bình luận bản án*, Tập 2, Nxb. Hồng Đức, 2023 [trans: Do Van Dai, *General issues of Vietnamese civil law - Judgments and judgment comments*, Vol. 2, Publishing House. Hong Duc, 2023]
- [11] Phạm Thị Mỹ Hạnh, *Bồi thường thiệt hại về tinh thần do vi phạm hợp đồng trong pháp luật dân sự Việt Nam*, Luận văn thạc sĩ luật học, Trường Đại học Luật TP. Hồ Chí Minh, 2021 [trans: Pham Thi My Hanh, *Compensation for mental damages due to breach of contract in Vietnamese civil law*, Master's thesis in jurisprudence, Ho Chi Minh City University of Law, 2021]
- [12] Bùi Đăng Hiếu, “Khái niệm và phân loại quyền nhân thân”, *Tạp chí Luật học*, số 07, 2009 [trans: Bui Dang Hieu, “Concept and classification of moral rights”, *Journal of Jurisprudence*, No. 07, 2009]

- [13] Lê Minh Hùng, *Sách tình huống – Pháp luật Hợp đồng và bồi thường thiệt hại về hợp đồng (Bình luận bản án)*, Nxb. Hồng Đức – Hội Luật gia Việt Nam, 2019 [trans: Le Minh Hung, *Casebook - Contract Law and Compensation for Contract Damage (Commentary on the Judgment)*, Publishing House. Hong Duc – Vietnam Lawyers Association, 2019]
- [14] Cao Jingchun, “Protecting the Right to Privacy in China”, *Victoria University of Wellington Law Review*, Vol. 645, 2005
- [15] Ghafour Khoeini, Ghader Sheneivar, “Comparative Study of Damages by Non-performance of Obligations in UNIDROIT Principles, Islamic Jurisprudence and Iranian Laws”, *Mediterranean Journal of Social Sciences*, Vol. 7(6), 2016
- [16] Kouamé Hubert Koki, *Les droits fondamentaux des personnes morales dans la convention européenne des droits de l’homme*, Thèse de doctorat, 2013
- [17] Nguyễn Lân, *Từ điển từ và ngữ Việt Nam*, Nxb. TP. Hồ Chí Minh, 2000 [trans: Nguyen Lan, *Dictionary of Vietnamese words and phrases*, Publishing House. Ho Chi Minh City, 2000]
- [18] Xiang Li và Jigang Jin, *Concise Chinese Tort Laws*, Springer Heidelberg New York Dordrecht London, 2014
- [19] Tuồng Duy Lương, “Nguyên tắc tính mức bồi thường do danh dự, nhân phẩm, uy tín của cá nhân bị xâm phạm”, *Tạp chí Tòa án nhân dân*, số 3, 2003 [trans: Tuong Duy Luong, “Principles for calculating compensation due to the violated individual’s honor, dignity, and reputation”, *People’s Court Journal*, No. 3, 2003]
- [20] O. Moréteau (chủ biên), *Principes du droit européen de la responsabilité civile*, Nxb. Société de législation compare, 2011
- [21] Johann Neethling, “Personality rights: a comparative overview”, *The Comparative and International Law Journal of Southern Africa*, Vol. 38, 2005
- [22] Lê Đình Nghị (Chủ nhiệm đề tài), *Quyền nhân thân của cá nhân và bảo vệ quyền nhân thân theo pháp luật dân sự*, Đề tài nghiên cứu khoa học, Trường Đại học Luật Hà Nội, 2008 [trans: Le Dinh Nghi (Head of the topic), *Personal rights of individuals and protection of personal rights under civil law*, Scientific research topic, Hanoi Law University, 2008]
- [23] Ondřej Pavelek, Drahomíra Zajicková, “Compensation for non-material damage caused to legal entities in the decision-making practice of the CJEU and the ECHR”, *Juridical Tribune*, Vol. 13(3), 2023
- [24] Ravanás, *Kỷ yếu Hội thảo Quyền nhân thân và bảo vệ quyền nhân thân bằng pháp luật dân sự*, Hội thảo khoa học do Nhà pháp luật Việt – Pháp tổ chức, 1997 [trans: Ravanás, *Proceedings of the Conference on Personal Rights and Protection of Personal Rights by Civil Law*, Scientific Conference organized by the Vietnamese-French Law House, 1997]
- [25] Nguyễn Phương Thảo, *Trách nhiệm bồi thường thiệt hại do xâm phạm quyền tác giả theo pháp luật Việt Nam*, Luận án Tiến sĩ Luật học, Trường Đại học Luật TP. Hồ Chí Minh, 2022 [trans: Nguyen Phuong Thao, *Liability to compensate for damages caused by copyright infringement under Vietnamese law*, Doctoral thesis in jurisprudence, Ho Chi Minh City University of Law, 2022]
- [26] Trường Đại học Luật Thành phố Hồ Chí Minh, *Giáo trình Những quy định chung về luật dân sự*, Nxb. Hồng Đức, 2023 [trans: Ho Chi Minh City University of Law, *Textbook General provisions on civil law*, Publishing House. Hong Duc, 2023]
- [27] Nguyễn Văn Xô (chủ biên), *Từ điển Tiếng Việt*, Nxb. Thanh niên (tái bản lần thứ V), 2008 [trans: Nguyen Van Xo (Editor) (2008), *Vietnamese Dictionary*, Publishing House Youth (5th edition)]